

KS. BISKUP JAN KOPIEC JAKO WYDAWCA AKT NUNCJATURY POLSKIEJ Z POCZĄTKU XVIII W.

Ks. biskup Jan Kopiec (ur. 1947)¹ długo szukał na historycznej mapie Polski swego miejsca. Zaczął – jeszcze jako kleryk – od tematyki „najmilszej sercu”: dziejów stron ojczystych i seminarium duchownego diecezji opolskiej, w których spędził młodość i lata dojrzewania do kapłaństwa². Po wyświęceniu na kapłana (Opole, 30 maja 1972 r.) jego zainteresowania naukowe rozciągnęły się na cały Śląsk, ze szczególnym uwzględnieniem jego rodzimej diecezji opolskiej – jej ludzi i instytucji kościelnych. W tym czasie nawiązał też żywą, trwającą do dzisiaj, współpracę z krakowskim czasopiśmie historycznym „Nasza Przeszłość”, wydawanym przez ks. Alfonsa Schletza³.

Studia specjalistyczne w Instytucie Historii Kościoła na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 1978-1982 (uwieńczone 23 marca 1982 r. obroną pracy doktorskiej pt. *Historiografia diecezji wrocławskiej do roku 1821*) oraz stypendium naukowe w Rzymie (1984-1985) poszerzyły zainteresowania badawcze ks. Kopca na tereny, które do tej pory były mu obce. Zwłaszcza bogactwo zbiorów watykańskich, które wówczas odkrywał, wykorzystał następnie nie tylko do pogłę-

¹ Podstawowe dane biograficzne ks. Biskupa zaczerpnięto z *Księgi dedykowanej [mu] z okazji 60-lecia urodzin, 35-lecia prezbiteratu, 15-lecia sakry biskupiej i 25-lecia pracy naukowej (Crux Christi – spes nostra, ed. K. Dola, N. Widok, Opole 2007)*. Także niniejszy artykuł recenzyjny, ma być wyrazem uznania autora dla naukowych osiągnięć Księdza Biskupa Kopca.

² Zob. popularno-naukowe opracowania dotyczące Bytomia i Ziemi Bytomskiej oraz WSD w Nysie, publikowane od 1972 r. w „Gościu Niedzielnym” i „Wiadomościach Urzędowych Diecezji Opolskiej” (*Crux Christi*, s. 40-41).

³ Zob. N. W i d o k, *Bibliografia publikacji księdza biskupa Jana Kopca*, w: *Crux Christi*, s. 14-16, 34, 40-42.

bienia swoich studiów nad historią kościelną rodzinnego Śląska (penetracja zbiorów relacji o stanie diecezji i listów biskupów wrocławskich z przełomu XVII i XVIII w.)⁴, ale też do szerszego spojrzenia na jego (Śląska) związki z sąsiadami, co – w konsekwencji – pozwoliło mu nawiązać bliższe kontakty i współpracę z historykami Czech i Niemiec (pierwsze publikacje w języku niemieckim, początek współpracy z „Archiv für Slesische Geschichte” i historykami czeskimi oraz członkostwo w Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft)⁵.

W 1986 r. otrzymał ks. Kopiec propozycję włączenia się w prace zainicjowanej wówczas serii wydawniczej Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie (Fundacja Lanckorońskich) *Acta Nuntiaturae Poloniae*. Zgodził się bez wahania. Wybrał nuncjaturę Juliusza Piazzę (1706-1707). Wybór ten został przyjęty przez moderatora edycji z zadowoleniem, ponieważ wszyscy młodzi historycy, zgłaszający się wówczas do współpracy, byli zainteresowani dyplomacją papieską XVII wieku; tylko niektórzy (S. Bogaczewicz, M. Korolko) skłaniali się ku nuncjaturom XVI w., a ks. S. Wilk SDB przyjął nawet propozycję pracy nad edycją akt nuncjatury Achillesa Ratti, pierwszego przedstawiciela Stolicy Apostolskiej w Polsce odrodzonej w 1918 roku. Tylko wiek XVIII, decydujący o losach Rzeczypospolitej w okresie oświeconego absolutyzmu, pozostawał „białą plamą” w sondażowym (umożliwionym na skutek wcześniejszego rozplanowania całej edycji) penetrowaniu poszczególnych stuleci dziejów naszej nuncjatury.

Wypełniał tę lukę ks. J. Kopiec, który od tej pory poszerzył krąg swych zainteresowań o sprawy ogólnopolskie na początku XVIII wieku, widziane przez pryzmat polityki i dyplomacji papieskiej. Nowe, intensywne kwerendy – na które poświęcał przez kilka następnych lat

⁴ Zob. *Regesty listów bpa Franciszka Ludwika do Rzymu z lat 1683-1731 w zbiorach „Lettere” w Archiwum Watykańskim*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 12 (1987), s. 247-256; *Relacje biskupów wrocławskich „ad limina” z XVII i XVIII wieku*, „Nasza Przeszłość”, t. 68, s. 93-132.

⁵ Zob. jego artykuły: *Kościelne pogranicze śląsko-morawskie jako płaszczyzna wspólnych losów*, w: *Kalendarz Głubczycki 1996*, Głubczyce 1995, s. 242-245, *Diecezja Hradec-Kralové na przełomie XVII i XVIII w. w świetle relacji „ad limina Apostolorum”*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 20 (2000), s. 287-297 i recenzję R. Zuberę jego prac pt. *Opava sídlem papežského nuncia v Polsku*, „Casopis Slezského Muzea”, Seria B. 39 (1990), z. 2, s. 189-190, oraz liczne prace w jęz. niemieckim dot. Śląska pod panowaniem Habsburgów, w: *Crux Christi*, s. 10, 25-34.

swoje zimowe i letnie wakacje – przeprowadzone w Polsce (Biblioteka Czartoryskich w Krakowie), w Wiedniu, w Watykanie, w archiwach polskiego hospicjum św. Stanisława i papieskich Kongregacji Rzymskich (zwłaszcza Kongregacji Rozkrzewiania Wiary) w Wiecznym Mieście oraz w Faenzy (diecezji Piazzę), dały nowe znaleziska i zaowocowały nowymi publikacjami, przygotowującymi wspomnianą edycję: m.in. syntetyczny życiorys nuncjusza, opublikowany w języku włoskim w „Bolettino Diocesano di Faenza-Modigliana” w 1988 roku, relację o prywatnej korespondencji Piazzę z A. Steffani, odkrytej w Archiwum Rzymskiej Propagandy⁶ i ogólne omówienie źródeł do całej opracowywanej nuncjatury⁷.

Zebrany (i opublikowany) materiał okazał się tak bogaty, że ks. Kopiec postanowił – w oparciu o niego – przygotować swoją rozprawę habilitacyjną. Akta Piazzę zawierały bowiem wiele nieznanych dotąd informacji o charakterze politycznym, naświetlającym stosunek Stolicy Apostolskiej do wydarzeń, które miały na wieki zadecydować o dalszych losach Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

W roku 1991 ukazał się w Rzymie pierwszy z trzech tomów edycji akt Piazzę, obejmujący jego korespondencję od lipca 1706 do końca marca 1707 roku. Prace nad drugim (wyd. w Rzymie w 1997) i trzecim (tamże 1998) były już wtedy zaawansowane. Punktem centralnym zebranej w nich dokumentacji wydawał się być akt abdykacji Augusta II z tronu polskiego, podpisany w saskim Altranstądzie, 24 września 1706 r., na skutek sukcesów wojsk szwedzkich Karola XII, który – po zwycięstwach nad Rosją, opanowaniu znacznej części Polski i zajęciu Saksonii – wymógł na nim tę rezygnację, otwierając drogę do powszechnego uznania w Polsce sojusznika Szwecji, wojewody poznańskiego Stanisława Leszczyńskiego, wybranego pod dyktando Karola XII, po detronizacji Sasa przez Konfederację Warszawską, jeszcze 12 sierpnia 1704 roku.

By poszerzyć swą wiedzę o antecedensach Traktatu Altranstadzkiego, został ks. Kopiec zmuszony do dokładnego spenetrowania akt poprzedników Piazzę, nuncjuszków Gianantonio Davii, Fabrizia Pauloucci, Fran-

⁶ Zob. *Bibliografia*, tamże, s. 16, 18.

⁷ Zob. *Podstawowe źródła do badań nuncjatury Juliusza Piazzę w Polsce (1706-1708)*, w: *Ad libertatem in veritate. Księga pamiątkowa dla ks. prof. A. Marcola*, Opole 1996, s. 609-615.

cesca Pignatelli i Orazia Spady, z lat 1697-1706, co zaowocowało kilkoma krótkimi opracowaniami dotyczącymi pierwszych lat panowania Sasów w Polsce⁸.

Abdykacja Augusta II, panującego w Polsce od 1697 r., jeszcze bardziej podzieliła Polaków. Zdezorientowani jego dawni zwolennicy, manipulowani przez cara Piotra Wielkiego, zaczęli skłaniać się do wyboru nowego króla. Sam August, po krótkotrwałym załamaniu się, nie rezygnował z walki i zabiegów dyplomatycznych o zachowanie tronu. Usiłował przede wszystkim wykorzystać w tym celu sympatię, jaką darzył go od początku papież Klemens XI (Albani), żywo zainteresowany tym, co działo się w tej części Europy ze względu na niebłachy podtekst konfesyjny całej wojny północnej. Karol XII wszedł bowiem do Polski, i potem do Saksonii, z wyraźnym hasłem obrony protestantów. W Saksonii zjednało mu to częściową przychylność tamtejszych luteran, niezadowolonych z polityki wyznaniowej elektora Fryderyka Augusta (polskiego króla Augusta II), w Polsce wyraźnie utrudniało akceptację jego stronnika, Leszczyńskiego, przez znaczną część szlachty i duchowieństwa katolickiego.

August II nie był wcale gorliwym konwertytą-katolikiem, i Klemens XI dobrze o tym wiedział, ale perspektywa legalnego przywrócenia katolicyzmu w Saksonii była zbyt kusząca, aby Rzym miał się jej wyrzec. A o tym – z kolei – dobrze wiedział August, kiedy odwoływał się do papieża w obronie swych praw do polskiego tronu.

Sprawa byłaby może prostsza dla obydwóch stron, gdyby nie fakt, że znaczący biskupi (prymas Michał Radziejowski, Andrzej Chryzostom Załuski, Mikołaj Święcicki, Konstanty Zieliński, Teodor Potocki) opowiadali się za Leszczyńskim. Na dodatek – 13 października 1705 zawakowało prymasostwo po śmierci Radziejowskiego. Watykan, przerażony perspektywą zwycięstwa „heretyka”, nie docenił siły i wpływów tej grupy hierarchów i zaczął popełniać – moim zdaniem – błędy. Uwieszenie i proces rzymski, najpierw biskupa poznańskiego Święcickiego i potem warmińskiego Załuskiego, niezwykle szybko i pochopnie udzielona prowizja dla nominata saskiego na prymasowską stolicę gnieźnieńską, Stanisława Szembeka oraz zbyt pośpieszne

⁸ Cenny jest zwłaszcza syntetyczny artykuł pt. *Polityka Augusta II wobec Rzymu na tle obsady biskupstw w pierwszym okresie rządów*, w: *Dwór i Kraj*, red. R. Skowron, Kraków 2003, s. 521-530 (cfr. *Crux Christi*, s. 29).

wymierzenie kar kościelnych na administratorów gnieźnieńskiego i wrocławskiego, wybranych przez odnośne kapituły katedralne pod naciskiem Leszczyńskiego, okazały się – wobec nieprzewidzianych sukcesów wojskowych Karola XII, abdykacji Augusta i wzrostu liczby zwolenników Leszczyńskiego – posunięciami przynajmniej przedwczesnymi.

Podobnie złudne okazało się zbytne zaufanie papieskie do pozorowanej otwartości cara Piotra I, który obiecywał poparcie dla katolickich misji na dalekim wschodzie, uznanie unitów w Rosji i otwarcie kościoła dla rzymskich katolików w Moskwie, a w rzeczywistości przygotowywał grunt nie tylko do zagarnięcia wschodnich rubieży Rzeczypospolitej, ale także do restytucji prawosławia na tych terenach; a gdy przyszło do rozprawienia się z przeciwnikami okazywał się bezwzględny (uwieszenie i wywiezienie na Syberię arcybiskupa lwowskiego Konstantego Zielińskiego w 1707 r.).

Wszystkie te aspekty ówczesnej skomplikowanej „polskiej rzeczywistości” zauważał Piazza i – postawiony wobec możliwości zwycięstwa Leszczyńskiego – zaczął przygotowywać grunt do zmiany stanowiska papieskiego, ostrzegał przed konsekwencjami polityki popierania króla Augusta i cara Piotra⁹. Jednak centrala rzymska, biorąca początkowo pod uwagę taki zwrot swej polityki, nie mogła się pogodzić z utratą nadziei, jakie wiązała z królem Sasem, i zalecała nuncjuszowi „czekać” („temporeggiare”) na dalszy rozwój wydarzeń¹⁰. Ten jednak nie zmieniał swoich poglądów, zamieniono więc jego. W sierpniu 1707 r. nominację na nuncjusza w Polsce otrzymał Niccolò Spinola, który – choć mniej bystry niż poprzednik – dawał jednak większe gwarancje realizowania „sentymentów Jego Świątobliwości”, które stały się jego programem¹¹. Skutek był taki, że choć Kraj coraz bardziej pogrążał się w chaosie, papieski Sekretariat Stanu otrzymywał coraz mniej wiarygodnych informacji (znaczny spadek ilości *awizów* Spino-

⁹ Zob. propozycję relacji końcowej Piazzy, ostatni (nie datowany) dokument, zamykający edycję akt jego nuncjatury, ANP XLI, Vol. 3, s. 286-295.

¹⁰ „Si lascia all'arbitrio di lei l'andar temporeggiando”, Paulucci do Piazzy, 26 II 1707, ANP XLI, *Piazza*, Vol. 1, s. 235.

¹¹ „Le mie direzioni sono i sentimenti di Nostro Signore”, odpowiedź Szembekom, pytającym go po przybyciu do Opawy na początku lutego 1708 r. „quali direzioni io habbia per le cose della Polonia?”, list do F. Paulucciego, 10 II 1708, ANP 42, *Spinola*, Vol. 1, s. 72.

li w stosunku do poprzednika), o które kard. Paulucci wciąż dopominał się od nowego nuncjusza.

Wszystkie powyższe ustalenia, czytelne w opublikowanych przez Księdza Biskupa aktach Piazzzy, miały zostać wykorzystane do przygotowywanej przez niego rozprawy habilitacyjnej. Nie mógł jednak zakończyć jej na niedopowiedzianych do końca konsekwencjach abdykacji Sasa. Tych zaś należało szukać w aktach Spinoli. Zaczął przeglądać materiały odnoszące się do tej nuncjatury, przygotowując je jednocześnie do wydania w przyszłości (dwa tomy akt Spinoli ukazały się w serii ANP, t. XLII, w latach 2002-2007). Odnalazł w nich relacje z wydarzenia, które niespodziewanie odwróciło bieg polskiej historii i – wbrew prognostykom – przyznało rację *kunktatorstwu* dyplomacji papieskiej. Po niespodziewanej klęsce Karola szwedzkiego w walce z rosyjskim carem Piotrem pod ukraińską Połtawą w czerwcu 1709 r. okazało się, że zarówno odwlekanie decyzji, jak i zmiana nuncjusza stały się dla ówczesnej opcji papieżstwa korzystne: August II powrócił na polski tron, sprawy przybrały pożądaną dla papieżstwa obrót. Zabrakło tylko perspektywy dla bardziej oświeconych Polaków.

Tak zrodził się, zgodny z logiką i chronologią wydarzeń, temat rozprawy habilitacyjnej księdza Kopca – który w międzyczasie (5 XII 1992) został biskupem – *Między Altranstadem a Połtawą. Stolica Apostolska wobec obsady tronu polskiego w latach 1706-1709* (Opole 1997), w której Autor zawarł wyżej wymienione ustalenia, w dużej części nowatorskie. Sam przewód, przeprowadzony 18 maja 1998 r. na Wydziale Teologicznym (Instytut Historii Kościoła) Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, wykazał doskonale opanowanie przez Habilitanta i wykorzystanie ogromu zebranej (i nadal zbieranej) dokumentacji. Od tej pory, zwłaszcza po nominacji profesorskiej (17 XI 2003) i nowych publikacjach, stał się ks. Biskup niekwestionowanym autorytetem historiografii początków XVIII wieku w Polsce i Niemczech (tam największe zainteresowanie wzbudzały i wzbudzają jego prace nad najnowszą historią Śląska oraz jego dawnych i współczesnych związków z Niemcami), czego dowodem było powołanie go na członka znanych towarzystw naukowych, polskich i niemieckich¹².

¹² Zob. *Osoba* [biogram bpa Kopca], w: *Crux Christi*, s. 12, oraz jego polsko i niemieckojęzyczne publikacje z przełomu XX/XXI wieku, m.in. *Dyplomacja papieska wobec sporu o tron*.

Ksiądz Biskup Kopiec – pomimo licznych obowiązków duszpasterskich – nie rezygnuje z kontynuowania swoich badań nad dyplomacją papieską w Polsce.

W 2005 r. przejął na mocy niepisane testamentu (na prośbę ciężko chorego) prof. Józefa Andrzeja Gierowskiego (zm. 17 lutego 2006), zobowiązanie ukończenia, opracowywanej przez niego, edycji akt nuncjusza Benedetta Odescalchi-Erba z lat 1712-1713¹³. Jest więc nadzieja, że tak dobry Specjalista dokończy dzieła jednego z największych znawców naszej osiemnastowiecznej historii, którego osiągnięcia podsumował ostatnim słowem, powiedzianym nad jego grobem w Krakowie 23 lutego 2006 r.¹⁴ Dokończy i będzie – daj Boże – kontynuował, pracując nad edycjami akt następnych nuncjuszków całej epoki saskiej, a może nawet całego osiemnastego wieku.

polski w latach 1704-1709, „*Nasza Przeszłość*”, t. 88:1997, s. 203-227 (por. *Crux*, s. 13 i 24-34).

¹³ Informacja prywatna.

¹⁴ Przemówienie jest opublikowane przez G. Grzechnik-Correale w publikacji *Józef Andrzej Gierowski in memoriam*. Wystawa (*Crux Christi*, s. 56).